

Colòmbia: totes les claus per entendre l'acord de pau

Fins fa un mes, ningú no creia seriosament que arribaria el dia en què les FARC, les Forces Armades Revolucionàries de Colòmbia, deixarien d'existir. Ni les més favorables al procés de pau apostaven amb seguretat que veurien la fi del conflicte més antic de l'hemisferi occidental. Però avui, després de més de mig segle de guerra oberta i de quatre anys de converses a l'Havana, l'Estat colombià i aquesta guerrilla marxista d'arrels camperoles signen l'acord de pau definitiu a Cartagena, al nord del país.

Text i fotos: Nora Miralles (Colòmbia i l'Havana)

Fins fa un mes, ningú no creia seriosament que arribaria el dia en què les FARC, les Forces Armades Revolucionàries de Colòmbia, deixarien d'existir. Ni les més favorables al procés de pau apostaven amb seguretat que veurien la fi del conflicte més antic de l'hemisferi occidental. Però avui, després de més de mig segle de guerra oberta i de quatre anys de converses a l'Havana, l'Estat colombià i aquesta guerrilla marxista d'arrels camperoles signen l'acord de pau definitiu a Cartagena, al nord del país. **Enrere queden 220.000 morts, 51.000 desapareguts, vuit milions de víctimes i sis milions de persones desplaçades de les seves comunitats d'origen.** A partir d'ara, ambdós actors enfronten els reptes d'implementar un acord que podria transformar de forma substancial la realitat social colombiana. Com a mínim, sobre el paper.

I és que el tractat, anunciat en una compareixença conjunta el 24 d'agost passat, suposa un pas esperançador i un precedent molt positiu en la història dels processos de pau, però ambdues parts negociadores no estalvien en honestedat a l'hora de reconèixer les dificultats de l'escenari que s'obre. "No és un acord perfecte, però és el millor acord possible donades les circumstàncies", reconeixia amb franquesa, visiblement satisfet però prudent, Humberto de la Calle, cap de l'equip negociador designat pel **president Juan Manuel Santos**, que va ser el primer a anunciar la bona nova al món. "La guerra ha acabat. Vindran discussions, ajustaments, sacrificis, i necessitem comprensió i paciència", va dir apel·lant al Centre Democràtic, el principal partit opositor, que ha criticat durament que el Govern de Santos aparqués la via de la derrota militar. "La millor forma de guanyar la guerra ha estat asseure'ns a negociar", hi afegia De la Calle. Molt més triomfant es mostrava el comandant Iván Márquez, cap de la delegació guerrillera, aixecant la primera ovació entre les qui seguien la compareixença en un parc de Bogotá, amb un "avui hem guanyat la més bonica de totes les batalles: la de la pau".

El Govern s'ha vist obligat a cedir més del que esperava davant d'un enemic encara amb una forta capacitat militar i, per tant, negociadora

Ningú no pensava ja en la crisi entre els delegats de l'un i l'altre bàndol que havia estat a punt d'enviar les converses en orris feia tan sols una setmana. El darrer tram de les negociacions no havia estat gens fàcil. La insistència de les FARC a fer-hi participar tots els agents socials implicats,

la postura ambivalent del Govern, obligat a cedir més del que esperava davant d'un enemic encara amb una forta capacitat militar i, per tant, negociadora, i la intransigència d'alguns delegats —es diu que els acords parcials només es desencallaven en absència d'aquests— va acabar posant en escac tot el procés a última hora, però una tancada de sis dies al sud de l'illa n'accelerava el final feliç. La 'fumata' blanca que tancava un dels conflictes intractables més llargs de l'Amèrica Llatina.

Anònims entre la gentada del parc, dos exguerrillers de les FARC escoltaven el seu antic comandant amb una barreja de consternació i d'emoció. "Estic contenta que aquest dia hagi arribat, però ara mateix em sento... òrfena", explicava la Sofía, que va formar part durant sis anys del front de guerra de la costa nord del país, on avui se signa l'acord, precisament sota les ordres d'Iván Márquez. "Si penso que no tornaré a sentir mai cantar l'himne de les FARC...", hi afegia amb llàgrimes als ulls. L'Augusto, fill també de dos excombatents, s'esforçava a justificar un estat d'ànim que, tanmateix, no afectava la seva adhesió a la decisió del seu antic grup armat: **"No és fàcil de comprendre, però això ha estat tota la nostra vida. No hem tingut infantesa, ni joventut.** Jo mai he jugat a futbol, mai he fet ballar una baldufa, mai he gaudit de la família. La meva vida ha estat la guerra. I ara em queda a dins una sensació de buidor, d'incertesa. Ningú no sap què passarà amb nosaltres d'ara endavant".

La malenconia d'ambdós, però, es trencava de cop quan, minuts més tard, el president Santos anunciava que el referèndum sobre els acords tindria lloc el 2 d'octubre. L'alegria desfermada a la plaça deixava lloc a les trucades apressades, a les reunions a darrera hora, a la urgència d'haver de preparar una campanya per guanyar el sí en tan sols un mes. Ocupada la ment, la incertesa del futur quedava en segon pla, sense temps d'acomiar la vida sota el paraigua de la guerrilla.

Les FARC, la insurgència camperola

Tot i que el conflicte per la propietat i l'ús de la terra esclata als anys vint, sovint se situa l'origen de les guerrilles colombianes en l'assassinat del líder i candidat liberal Jorge Eliécer Gaitán, el 9 d'abril de 1948 a Bogotà, que va posar fi a les esperances d'una obertura política al país. L'atemptat marcaria l'inici d'una guerra civil, coneguda amb el nom de "la Violència", que enfrontaria els liberals alçats en armes i els conservadors, en la qual moririen entre 200.000 i 300.000 persones. Al caliu de les guerrilles liberals es crearien alguns grups armats lligats al Partit Comunista, com les Autodefenses Camperoles, en zones molt localitzades a les planícies del centre del país.

La reforma agrària fallida i l'empobriment de les víctimes de la guerra civil i de la dictadura van ser el caldo de cultiu d'un conflicte armat a gran escala

Quan, l'any 1953, el general Gustavo Rojas Pinilla instaura una dictadura militar amb el suport de l'Exèrcit i de l'oligarquia, decreta una treva amb les guerrilles liberals i una amnistia parcial dels seus presoners, però els grups armats comunistes, molt minoritaris, decideixen continuar combatent. L'assassinat de diversos líders liberals amnistiats, les massacres estudiantils i la repressió política portarien a un rearmament dels camperols, que es refugiarien a les zones d'influència de les Autodefenses per protegir-se de mercenaris a sou dels grans terratinents conservadors.

Alhora, una reforma agrària fallida i l'empobriment i el despull de les víctimes de la guerra civil i la dictadura agreujaran la disputa per la terra i esdevindran el caldo de cultiu d'un conflicte armat a gran escala. Després de l'assassinat del líder comunista Jacobo Prías l'any 1960 a la regió del Tolima, les Autodefenses Camperoles, sota el comandament d'un jove **Pedro Marín, a qui anomenaven "Tirofijo"** per la seva punteria, crearien les repúbliques independents de

Marquetalia, que es convertirien en l'enemic públic número u de l'Estat colombià. L'any 1964 es llança l'operació Sobirania per restaurar l'ordre a Marquetalia i 48 guerrillers —46 homes i dues dones, entre les quals Eliana González, encara en actiu— s'escapen, juntament amb milers de famílies que fugen de l'ofensiva militar, i es refugien a les muntanyes de la serralada Central colombiana. És allà on **Pedro Marín, convertit ja en el comandant guerriller Manuel Marulanda Vélez, i Jacobo Arenas, inspirats en l'experiència cubana, fundarien les Forces Armades Revolucionàries de Colòmbia, les FARC**. El mateix any es funda a Cuba l'altra gran guerrilla comunista colombiana, l'Exèrcit d'Alliberament Nacional (ELN), que també es troba en un procés de negociacions amb el Govern, tot i que les converses estan estancades.

Una desaparició voluntària

Ni les FARC ni l'Estat colombià no han estat derrotats. De fet, es calcula que **la guerrilla**, que aquests dies ha celebrat la seva desena i última conferència, en la qual ha refermat la decisió d'esdevenir un moviment polític sense armes, **té actualment uns 8.000 combatents i uns 10.000 milicians i milicianes**, sense considerar els milers de persones que formen les seves xarxes logístiques arreu de les 11 regions del país on tenen presència. Per què, doncs, una guerrilla encara ben nodrida i posicionada pren la decisió de silenciar els fusells? Una bona síntesi del que ha succeït és que l'esgotament de la societat colombiana amb la guerra ha acabat traspasant les files insurgents.

Fa només 17 anys, durant les fallides negociacions de pau d'El Caguán, una victòria militar d'aquesta guerrilla, amb les seves tropes a les portes Bogotà —un contingent de 20.000 homes i dones i presència als barris perifèrics de les grans ciutats—, era plausible. Era una opció realista. Les FARC havien passat en un any de tenir 48 a 60 fronts en tot el país, fent un gir en l'estratègia de replegar-se en zones rurals estratègiques i passant a l'ofensiva urbana, a la presa del poder. Un pas que mai no van arribar a fer perquè, després de la ruptura de les converses, el Govern va implementar **l'ofensiva militar coneguda com a Pla Colòmbia, intensificada durant la presidència d'Álvaro Uribe Vélez (2002-2010)**.

La intensitat de la guerra durant el Govern d'Uribe va augmentar exponencialment el nombre de desplaçats a les ciutats

Així, **en els darrers anys les FARC van patir un declivi notable del seu nombre de combatents**. D'una banda, perquè lluitaven contra un Exèrcit que disposa de la darrera tecnologia en armament, aviació de guerra i geolocalització, proveïda pels Estats Units i per Israel, dos dels grans aliats de Colòmbia en aquesta guerra. I, d'altra banda, també perquè els programes de desmobilització individual que l'Estat va posar en marxa a finals dels 2000 minvaven a poc a poc les FARC i l'ELN, oferint als combatents —que en bona part eren joves de zones rurals sense serveis bàsics, amb presència de grups paramilitars i sense opcions de futur— formació, capacitació laboral i suport econòmic.

La intensitat de la guerra durant el govern d'Uribe, que va augmentar exponencialment el nombre de desplaçats a les ciutats, i les manifestacions massives de l'any 2008 contra les FARC i contra l'estratègia dels segrestos, que generava discrepàncies també entre els mateixos moviments polítics vinculats a la guerrilla, van posar en relleu la pèrdua progressiva del suport social i el cansament generalitzat de la població. Un fet que va ser clau a l'hora d'obrir el debat sobre la idoneïtat de continuar l'estratègia armada. La mediació del president veneçolà Hugo Chávez i de la senadora liberal Piedad Córdoba, la pressió de moviments de víctimes i de dones per la pau i la seguretat d'arribar en bon estat de forma a una taula de negociació van ajudar les FARC a acceptar l'oferta de

diàleg del president Santos. La resta ja és història.

El plebiscit

Què passarà si guanya el no?

Tot i que el sí continua per davant a les enquestes —la darrera, d'Ipsos, atorgava a aquesta opció un 72% del suport—, existeix la possibilitat que diumenge vinent els colombians tombin a les urnes tot el paquet de mesures proposat a l'acord. Si el nombre de vots a favor no supera el llindar dels 4,3 milions, o si el no guanya per majoria, el referendament del text fracassarà. En cas que això succeeixi, l'escenari és —a hores d'ara— incert. Mentre el Centre Democràtic, que encapçala la campanya pel no, assegura que la seva intenció és renegociar l'acord en favor del Govern (o contra les FARC), **el president Santos assegurava taxatiu fa alguns dies en un acte: “No, no s'equivoquin. Si el referèndum fracassa, no tornarem a la taula de negociació, tornarem a la guerra”**. La peça que decantarà el resultat seran —previsiblement— les grans ciutats del país, on el conflicte no s'ha sentit amb la mateixa intensitat que a les zones rurals, i especialment les regions d'Antioquia i Córdoba, bressol del paramilitarisme i bastió del líder de l'oposició, l'expresident Álvaro Uribe.

Què passarà si guanya el sí

Una victòria ajustada del sí és, encara, l'escenari més probable. **Signat i referendat l'acord, les tropes de les FARC baixaran de les muntanyes que els han refugiat i es concentraran als vuit campaments i 24 zones de transició** habilitades per acollir-los durant el procés de desarmament i de desmobilització. Allà, els guerrillers entregaran les armes en un termini de sis mesos a un comitè de verificació de les Nacions Unides, que les fondrà per construir tres monuments: un a la seu de la mateixa ONU, l'altre a Cuba i un darrer a Colòmbia.

Transcorreguts 180 dies de reclusió campamentària, les FARC deixaran d'existir oficialment com a organització armada i naixeran com a moviment exclusivament polític, mentre els ja exguerrillers i exguerrilleres començaran el seu procés de reincorporació a la vida civil. És aquest el punt que més preocupació genera tant a les combatents com a les comunitats que les han d'acollir, especialment pel trasbals que suposa la reentrada de milers de persones a una societat amb les ferides encara obertes, amb el previsible estigma amb què —especialment les dones guerrilleres— hauran de carregar, amb un món rural poc desenvolupat, empobrit i amb un altíssim nivell de concentració de terres en poques mans i un mercat laboral saturat. Moltes podrien tornar, doncs, a una situació pitjor en termes econòmics, socials i de gènere que la que deixaven enrere quan van marxar.

La proposta de les FARC per fer front als reptes del procés són els anomenats Territoris Especials per a la Construcció de Pau, 16 zones experimentals —la majoria bastions històrics de la guerrilla i zones immerses en conflictes socials i ambientals— on s'implementaran moltes de les mesures que preveu l'acord. Així, aquests territoris tindran prioritat a l'hora d'accedir al fons estatal de terres recollit al primer punt de l'acord, que preveu una Reforma Rural Integral i un sistema de microcrèdits orientat a equilibrar la propietat de les terres i a fomentar projectes productius i cooperatives agràries. També a proposta de les FARC, **l'acord formalitza la creació de les Zones de Reserva Camperoles, protegides de l'acció de les multinacionals extractivistes, que poden ser les grans beneficiades econòmiques dels acords**, ja que les guerrilles ocupaven zones molt riques en recursos energètics i minerals. Alhora, la substitució dels cultius il·lícits —principalment de cocaïna i de marihuana— per altres tipus de plantacions, tal com recull el punt 4 de l'acord, pot obrir la porta als monocultius per a l'exportació, tal com succeeix en altres països

latinoamericans.

Els Territoris Especials de Pau, que tindran beneficis tributaris, seran —en teoria— els punts d'arribada dels excombatents de les FARC, on es generaran les noves institucionalitats i iniciatives sorgides de l'acord i on els condemnats sota la Justícia Especial per a la Pau compliran els anys (de sis a vuit) de restricció efectiva de llibertat, sempre que contribueixin a la veritat i a la reparació de les víctimes, tal com preveu el punt 4 de l'acord, que fa referència precisament al col·lectiu més afectat pel conflicte. Els que no col·laborin amb aquests mecanismes, recollits també en una nova llei d'amnistia i indults annexa a l'acord, podran ser empresonats fins a 20 anys.

Reptes i riscos del procés

La dimensió de les propostes recollides en l'acord queda patent en la quantitat de reptes que el Govern i la guerrilla hauran de superar perquè les dues grans transformacions recollides en el text —la del camp i la democràtica, la que ha d'obrir el sistema polític colombià— siguin una realitat.

Formalment, les FARC tindran una representació simbòlica al congrés fins al 2018, quan rebran deu escons, cinc al Senat i cinc al Congrés, i podran concórrer a eleccions a través de la seva nova marca, que es farà pública en pocs mesos. Alhora, és previst que l'espectre polític dels mitjans s'obri en sintonia amb la nova realitat, amb la creació, per exemple, d'un nou canal de televisió obert a la participació popular i que serveixi per difondre els avenços en la implementació dels acords i per promoure la cultura de pau i la igualtat de gènere.

La gran por dels moviments socials i polítics és que l'aposta per la participació política desemboqui en un nou genocidi

Tanmateix, la gran por dels moviments socials i polítics és que —sense garanties de seguretat— l'aposta per la participació política desemboqui en un nou genocidi com el que va patir la Unió Patriòtica als anys vuitanta. De fet, **des de l'inici de les converses el 2012, han estat assassinats més de 120 membres de l'organització àmplia alineada amb els postulats de les FARC, la Marxa Patriòtica**, mentre que, en el darrer mes, els paramilitars i l'Exèrcit han segat la vida de 13 líders socials.

Ningú no espera, doncs, que l'acord porti la pau definitiva a Colòmbia, ja que, malgrat que reculli la voluntat de combatre tots els grups que actuen al marge de la llei, existeixen centenars de bandes criminals associades al control territorial del narcotràfic i d'altres negocis, com ara la mineria il·legal i la venda ambulants, amb presència a la majoria de territoris del país. Alhora, dues guerrilles sobreviuran encara quan les FARC desapareguin: l'esmentat ELN, amb uns 2.500 efectius, que es concentra sobretot a les regions frontereres amb Veneçuela i a la costa pacífica i l'Exèrcit Popular d'Alliberament (o una escissió del que un dia va ser l'EPL), amb 200 combatents i presència únicament al nord de la regió de Santander.

Amb la desaparició de la major força insurgent del continent i si les negociacions amb l'ELN —actualment encallades— prosperen, es tancaran 60 anys de lluita armada a l'Amèrica Llatina.